تأثیرمؤلفه‌ها و عناصر معماری اسلامی در پیش‌گیری از جرم

غلام نبی شریفی*

چکیده

تأثیرگذاری ساختار فیزیکی و کیفی مکان‌ها بر روی شخصیت و رفتار انسان امری است که امروزه مطالعات روان‌شناسی محیطی بر آن صحه گذاشته است. مؤلفه‌ها و عناصر معماری اسلامی‌که ویژگی‌های کیفی محیط زندگی مسلمانان را شکل می‌دهند مستثنا از این قاعده نیست. معماری اسلامی که یک نوع معماری ویژه‌ای است ابعاد مختلف شخصیت و رفتار انسان را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. از این‌رو، در این نوشتار نحوه‌ای تأثیرگذاری مؤلفه‌ها و عناصر معماری اسلامی از قبیل طراحی محیط بر اساس ارزش‌های اسلامی، مسجدمحوری، خانه وسیع، فضای سبز، آراستگی و دل‌نوازی، روشنایی، رعایت-حریم خصوصی و عمومی، نظافت و پاکیزگی و رنگ‌آمیزی در ارتباط با روحیات و احساسات و رفتارهای انسان از جمله رفتارهای بزه‌کارانه او بررسی شده است. نتایج به دست آمده حاکی از آن است که این‌گونه عناصر روی گرایش‌ها، احساسات و رفتارهای انسان تأثیر مثبت گذاشته و رفتارها و روحیات انسان را در مسیر ارزش‌ها ی الهی هدایت می‌نمایند و زمینه آرامش روحی و روانی را در انسان فراهم آورده، از این طریق از ایجاد، رفتارهای بزهکارانه در محیط شهری جلوگیری می‌نمایند.

واژه‌گان کلیدی: پیش‌گیری از جرم، معماری اسلامی، عناصر معماری، روشنایی، نظافت، پاکیزگی، آراستگی، مسجد، رنگ‌آمیزی.

---

* دانش‌پژوه دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی/ Email: sh.gholamnabi@gmail.com.

مقدمه

محیط فیزیکی و ساخته انسان یکی از پدیده‌های مهمی است که امروزه موضوع بررسی علوم مختلف از جمله جرم‌شناسی واقع شده‌است. جرم‌شناسی محیطی در سیر مطالعاتی اش ابتدا چگونگی تأثیرگذاری محیط زندگی به مفهوم عام کلمه را بر روی انسان و رفتارهای او مورد توجه قرار داده و اخیرا توجه ویژه‌ای به اثرگذاری محیط مصنوع و دست ساخت انسان کرده است. در دهه اخیر نحوه‌ای تأثیرگذاری محیط کالبدی و مصنوع انسان بر روی روح، روان و رفتار و از جمله رفتارهای مجرمانه انسان، نظرجرم‌شناسان و جامعه شناسان از جمله معماران را به خود جلب نموده است. به همین جهت در زمان کنونی مباحث کیفی پیرامون معماری و طراحی شهری در ارتباط با رفتارهای انسان از جمله رفتارهای بزهکارانه او اهمیت زیادی یافته است تا آن‌جا که به عنوان یکی از راهبردها و سیاست‌های پیش‌گیرانه در حوزه جرم‌شناسی کاربردی تحت عنوان پیش‌گیری وضعی و پیش‌گیری از طریق طراحی محیط مطرح گردیده است.

معماری اسلامی با طراحی ویژه‌ای محیط بر مبنای ارزش‌ها و آموزه‌های اسلامی، دارای عناصر مختلفی است که باید نحوه‌ای اثرگذاری آن‌ها بر روی انسان از جمله رفتارهای بزهکارانه او مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد. از یک نگاه محیط کالبدی و فیزیکی زندگی انسان از سه فضای اصلی فکری، عملی و رفتاری و کالبدی تشکیل یافته است و این سه نوع فضا با هم عجین و ترکیب شده، فضای کالبدی و معماری را تشکیل می‌دهند و تنها با تحلیل عقلی از همدیگر جدا و قابل تشخیص است، فضای فکری معماری اسلامی را همان جهان بینی توحیدی و ایمان معماران و هنرمندان و عموم مسلمانان را تشکیل می‌دهد که نقش اصلی در شکل‌گیری محیط و ظهور هنر معماری اسلامی داشته و خواهند داشت؛ فضای عملی و رفتاری معماری اسلامی را همان نظام ارزشی و اخلاقی فرهنگ اسلام تشکیل می‌دهدکه همواره در رفتارهای مسلمانان متبلورند و باعث شکل‌گیری سبک زندگی از جمله سبک معماری متفاوت و متمایز از دیگران شده است. تبین این فضاها و مؤلفه‌های شکل دهنده آن‌ها و چگونگی تأثیرگذاری آن‌ها در کاهش جرایم موضوع این

مقاله است که پس از تبیین آن، مفهومی برخی واژگان و اصطلاحات ضروری مورد بحث قرارخواهند گرفت.

الف. مفهوم شناسی

۱. پیش‌گیری از جرم

پیش‌گیری از نظر لغوی جلوگیری کردن، دفع، صیانت، مانع شدن، جلو بستن، جلوی وقوع چیزی را گرفتن و نیز اقدامات احتیاطی برای جلوگیری کردن و مانع شدن از وقوع یک رخداد نامطلوب معنا شده است. (فرهنگ عمید) مفهوم اصطلاحی پیش‌گیری مطابق تعریفی که مرکز بین‌المللی پیش‌گیری از جرم ارایه داده است می‌تواند تا حدودی موضوع این مقاله را پوشش دهد. آن‌ها پیش‌گیری را عبارت می‌داند از: «هرعلمی که باعث کاهش بزه‌کاری، خشونت، ناامنی از طریق مشخص کردن و حل کردن عوامل ایجاد کننده این مشکلات به روش علمی شود، پیش‌گیری از جرایم است» (وروایی و سهرابی، ۱۳۹۵: ۱۶) بر این اساس، علم و هنر معماری اسلامی نیز اگر بتواند روی عوامل ایجاد کننده بحران‌های روحی بشر که منجر به رفتارهای هنجار شکنانه می‌شوند تأثیرگذار باشد و راهبردهای پیش‌گیرانه‌ای را در این زمینه ارایه دهد یک نوع پیش‌گیری از جرم به مفهوم مضیق آن محسوب می‌شود.

یا این تعریف از پیش‌گیری که آن را شامل تدابیری می‌داند: «که مقصود آن به حداقل رسیدن وسعت و شدت ارتکاب چه از طریق کاهش فرصت‌ها و موقعیت‌های ارتکاب جرم و چه به وسیله تحت تأثیر قرار دادن مجرمان بالقوه و کل جامعه است.» (همان، ۱۹) بر این اساس، اگر عناصر و ویژگی‌های معماری اسلامی بتواند از نظر روحی و روانی کل جامعه را از جمله مجرمان بالقوه را تحت تأثیر خود قرار دهند و باعث کاهش گرایش های مجرمانه در افراد جامعه گردد، بر اساس اهداف مورد نظرش از شکل‌گیری فرصت ها و موقعیت‌های جرم‌زا در فضای شهری جلوگیری نماید. در این صورت کارکردهای عناصر معماری اسلامی در زمرهٔ اقدامات پیش‌گیرانه از جرم قرار می‌گیرد.

۲. معماری اسلامی

معماری و هنر اسلامی به مجموعه‌ای ازآثار هنری پدیده آمده پس از دوران اسلامی گفته می‌شود که بر مجموعه‌ای از مفاهیم توحیدی، انسان شناختی و جهان شناختی متکی است. (موسوی گیلانی،۱۳۹۰: ۳۲) یکی از عناصرمهم فرهنگ اسلامی معماری است به همین جهت معماری در جهان اسلام یکی از بزرگ‌ترین جلوه‌های ظهور یک حقیقت هنری در کالبد مادی به شمار می‌رود. از لحاظ تاریخی معماری اولین هنری بشمار می‌آید که توانست خود را با مفاهیم اسلامی سازگار کرده و از طرف مسلمانان مورد استقبال قرارگیرد.

بنابراین، معماری اسلامی، شیوه‌ای از معماری است که تحت تأثیر فرهنگ اسلامی به‌وجود آمده، رشد و نمویافته است و دارای اصول فرازمانی و فرا مکانی است؛ زیرا که معماری اسلامی متأثر از فرهنگ و آموزه‌های عرفانی و فلسفه‌ای اسلامی بوده و دارای ویژگی‌ها و شاخص‌های است که بیان‌گر ارزش‌ها و اندیشه‌های فرهنگ اسلامی در فضای کالبدی و فیزیکی است، ارزش‌ها و اندیشه‌های که منبعث از اهداف و مبانی مکتب اسلام است. از این‌رو، تعریف معماری اسلامی بر پایه اهداف و مبانی خود اسلام امکان‌پذیر است. هدف اساسی اسلام تکامل معنوی انسان از طریق عبادت به سوی منبع جمیع کمالات؛ یعنی وجود خداوند متعال است. بنابراین، توحید یکی از مبانی اصلی و زیربنایی اسلام است و تکامل انسان‌ها و عالم هستی هم هدف نهایی این مکتب را رقم می‌زند. با توجه به اهداف و مبانی اسلام می‌توان معماری اسلامی را این‌گونه تعریف کرد: «بازآفرینی و ساماندهی حکیمانه و عادلانه فضای زیست انسان‌ها با عوامل طبیعی و مصنوعی تأمین کننده نسبی نیازهای مادی و بسترساز نیازهای روحی آن‌ها.» (نقره‌کار، ۱۳۹۵: ۲۵۲)

بازآفرینی یک کارهنری و علمی است. انسان هنرمند با درک زیبایی‌های طبیعت و عالم خلقت آن‌ها را در ذهن خود پرورش می‌دهد و بازآفرینی می‌کند و سپس در عالم خارج تحقق می‌بخشد، همان‌طوری‌که بازآفرینی فضایی زیست انسان بر اساس مبانی و اندیشه های هنرهای غیردینی قابل طراحی و ساخت است، هم‌چنین می‌تواند بر اساس مبانی و ارزش‌های دینی طراحی و هنرنمایی شود. به بیان دیگر، همان‌گونه که فضای زیست انسان

امکان دارد به‌گونه‌ای طراحی شود که فقط پاسخ‌گویی نیازهای مادی و جسمی او باشد، هم‌چنین این قابلیت وجود دارد که به‌گونه‌ای خلق و طراحی شود که علاوه بر پاسخ‌گویی به نیازهای مادی انسان، بستری باشد برای رشد روحی و معنوی او هنر معماری اسلامی در پی‌رشد و تعالی روحی و معنوی انسان است. بنابراین، معماری در اسلام پیش از آن که ساختمان‌سازی باشد، هنری است که به فضای فیزیکی رنگ معنویت و زیبایی خاصی می‌بخشد. «هنر اسلامی به‌طورکلی می‌کوشد، تا محیطی به وجود آورد که در آن انسان بتواند وزن، وقار فطری و اولیه خود را بازیابد و از هرگونه بت دوری ورزد حتی به‌معنای نسبی و موقت آن، هیچ چیزنباید حجاب بین انسان و حضور نامرئی خداوند قرار گیرد.» (معماریان، ۱۳۸۴: ۴۵۴) براین اساس، ساخت فضاهای زیستی مسلمانان باید به‌گونه‌ای صورت پذیرد که حضور خداوند را متجلی سازد و هیچ گونه مانع و حجابی از این حضور و شهود در آن‌ها دیده نشود. از این‌رو، معماری اسلامی تجلی‌گاه توحید است و عناصری که مخالف تجلی و حضور الهی باشند را بر نمی‌تابد.

به همین جهت بر اساس تفسیر این آیه «وَ إِلی ثَمُودَ أَخاهُمْ صالِحاً قالَ یا قَوْمِ اُعْبُدُوا اَللّهَ ما لَکُمْ مِنْ إِلهٍ غَیْرُهُ هُوَ أَنْشَأَکُمْ مِنَ اَلْأَرْضِ وَ اِسْتَعْمَرَکُمْ فِیها فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا إِلَیْهِ إِنَّ رَبِّی قَرِیبٌ مُجِیبٌ»؛ (هود/۶۱) خداوند آبادانی زمین را از بندگان خود طلب نموده است و با واژه استعمار می‌خواهد تلویحا بفهماند که از نظر فرهنگ قرآنی هرنوع ساخت و ساز و بنایی، معماری محسوب نمی‌شود بلکه آن نوع ساخت و سازی که بسترساز و فراهم کننده امکانات مادی و معنوی مناسب برای زندگی انسان باشد و موجب آبادانی و عمران محیط زیست انسان گردد نه مجیب تخریب آن، در این صورت برای چنین ساخت و سازی معماری گفته می‌شود. از این‌رو، عمران و آبادانی از نظر قرآن درجایی قابل تطبیق است که از هرجهت برای رشد، تعالی، آسایش و آرامش انسان‌ها مهیا شده باشد. (جوادی آملی، ۱۳۹۴: ۶۶-۶۵) در نتیجه مفهوم عمران و معماری در فرهنگ قرآنی دارای بار مثبت معنایی است، لذا از لحاظ تفکر قرآنی برای هرنوع ساخت و سازی معماری گفته نمی‌شود.

ب. تأثیرگذاری مؤلفه‌ها و عناصر معماری اسلامی در پیش‌گیری ازجرم

معماری اسلامی دارای مؤلفه‌ها و عناصر مختلفی است که هرکدام بر روی شخصیت انسان و روحیات و رفتاری‌های او اثر خاصی برجا می‌گذارند و این اثرگذاری بر این مطلب استوار است که کیفیت ظاهری و فیزیکی مکان‌ها روح، روان و رفتار انسان از جمله گرایش ها و رفتارهای بزه‌کارانه او را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. از این‌رو، نحوه‌ای تأثیرگذاری مؤلفه‌ها و عناصر معماری اسلامی و نقش آن‌ها در پیش‌گیری از جرم طی چند محور بررسی می‌شود:

۱. مسجد محوری

یکی از مؤلفه‌ها و عناصر اساسی معماری اسلامی مسجد محوری است. به همین جهت شهرهای سنتی اسلامی بر محوریت مسجد بنا گردیده و طراحی آن‌ها با توجه به اولویت بندی به نیازهای اساسی انسان صورت گرفته، اولویت بندی نیازهای جامعه اسلامی بر اساس تفسیر و نگاهی که اسلام نسبت به انسان دارد انجام می‌گیرد. از نظر اسلام اولین نیاز روحی بشر، عبادت و بندگی خدا است. برای پاسخ به این نیاز فطری انسان و تقویت و گسترش آن در سطح شهر، اولین مکان عبادی که مسجد باشد در مرکز شهرهای اسلامی تأسیس گردید و معماری آن از بقیه معماری‌ها در اولویت اول قرار گرفت و برای نشان دادن اهمیت آن بهترین مکان شهر برای تأسیس آن در نظرگرفته می‌شد، نیاز انسان، به آموزش و کسب علم و دانش در رتبه بعدی قرار داشت که برای این منظور در کنار مساجد مراکز آموزشی و علمی طراحی می‌شد و هدف اساسی آن این بود که تزکیه و تعلیم در کنار هم رشد نمایند و در رتبه بعدی نیازهای مادی و معیشتی انسان مورد توجه قرار گرفت، برای این منظور بازارها در اطراف مساجد و مراکز علمی طراحی می‌شدند. از همه مهم‌ترخلوت گزینی یکی از نیازی اساسی انسان است که انسان از نظر روحی و روانی علاوه بر زندگی اجتماعی و نیاز به فضاهای عمومی مناسب، احتیاج شدید به فضای آرامش بخش شخصی دارد، به همین جهت آموزه‌های دینی، انسان را به داشتن منازل و مسکن مناسب و آرامش‌بخش سفارش نموده است. از این‌رو، در معماری شهر اسلامی بعد از معماری مکان‌های عبادی، معماری و نحوه‌ای طراحی منازل و ساختمان‌های شخصی از

اهمیت زیادی برخوردار است. به همین جهت طراحی منازل شخصی در شهرهای سنتی اسلامی متأثر از معماری مساجد بوده‌اند.

اما امروزه معماری و طراحی شهرهای اسلامی با تأثیرپذیری و تقلید از طراحی و الگو و سبک معماری شهرهای غربی، دیگر شهرها و شهرک‌های بافت جدید در شهرهای سنتی اسلامی مسجد محور نیستند، بلکه مساجد در حاشیه و بیرون از مرکز ساختمان‌ها ساخته می‌شوند و این نشان‌گر این است که گویا اولویت‌بندی نیازهای انسان که بر اساس انسان شناسی اسلام صورت گرفته بود، اهمیت خودش را در انظار مسلمان از دست داده است. به همین جهت امروزه دیگر شهرها و شهرک‌های جدید در کشورهای اسلامی بر اساس الگوی سنتی معماری و شهرسازی اسلامی صورت نمی‌گیرد؛ زیرا مساجد را مستقل و جدا از بافت شهری و بدون در نظر گرفتن تأثیرگذاری معماری آن بر بافت شهری و محلات آن تعریف می‌کنند. این نوع معماری و طراحی شهری بر روی اخلاق و رفتار انسان مسلمان تأثیر منفی می‌گذارد. به‌طور ناخودآگاه این مفهوم را می‌رساند که دیگر اعمال عبادی در فضای عمومی جامعه از اهمیت اساسی بر خوردار نیست.

۱٫۱. تأثیر مسجد در روابط اجتماعی

یکی از عوامل بازدارنده از جرم، وابستگی و تعلق خاطر به محل زندگی و روابط نیکو با دیگران است. طراحی محیط شهری بر اساس الگوی معماری اسلامی زمینه این عناصر و عوامل را دقیقا ارتقا می‌بخشد. اولین تأثیر مسجد در فضای شهری و محلی، تقویت احساس تعلق خاطر به آن محله و مکان را در میان ساکنان آن افزایش می‌دهد و دومین تأثیر آن بهبود روابط اجتماعی است. حتی کسانی‌که برای اولین‌بار وارد یک محله‌ای از شهر اسلامی می‌شوند و در آن سکونت اختیار می‌نمایند، بعد از مدتی احساس تعلق خاطر و وابستگی به آن مکان و محله در وجودش افزایش پیدا می‌نماید؛ زیرا مسجد به‌خاطر قداست و معنویتش بسترساز این نوع وابستگی‌ها و تعاملات اجتماعی است و سبب تقویت احساس یکرنگی، اتحاد و برادری بر اساس ایمان در میان مردم می‌شود و روابط فخرفروشی و برتری‌طلبی را که بر اساس ثروت و قدرت شکل می‌گیرند کم‌رنگ می‌سازد. از دیدگاه اسلام هرکسی‌که بیش‌تر اهل مسجد و عبادت باشد و به آن هرچه بیش‌تر انس

و الفت داشته باشد به همان میزان در زندگی و در روابط فردی و اجتماعی خود موفق‌تر است و با مردم تعامل بیش‌تر و روابط نیکو دارد؛ زیرا که فضای معنوی مساجد تأثیر بسزای در ایجاد هویت واحد و روابط نیکو و حسنه و احساس همبستگی دینی دارد و ایجاد این نوع روابط اجتماعی در جلوگیری و کاهش رفتارهای هنجار شکنانه نقش اساسی ایفا می نمایند. در مورد نقش مسجد، امام خمینی(ره) می‌گوید: «مسجد سنگر اسلام است، مسجد جوانان را از تمامی آفات و کجروی‌ها حفظ می‌نماید؛ زیرا که مسجد محل خودسازی و تزکیه نفس است. یکی از عناصر مهم در مسجد محراب است. واژه محراب در مسجد حکایت از خودسازی انسان دارد. این واژه از ماده حرب که به معنای جنگ است گرفته شده انسان در مسجد در حال جهاد اکبر است.» (محدثی، ۳۲۶: ۱۳۸۶) فلسفه‌ای اصلی مسجد در فرهنگ اسلام محل مبارزه با هواهای نفسانی است، محل تغییر و تحول درونی انسان است. انسان تا از دورن تغییر نکند عوامل بیرونی نمی‌تواند در او تغییر ایجاد نماید. از این رو، تغییرات فیزیکی محیط بیرونی به تنهایی برای جلوگیری از جرم مؤثر و کافی نیست.

بنابراین نقش مسجد در تقویت روابط و تعاملات اجتماعی و پیش‌گیری از جرایم چشم گیر است؛ زیرا که فضای معنوی آن گرایش مجرمانه را در افراد مستعد بزه‌کاری کاهش می‌دهد و نسبت به مجرمان فعال می‌تواند یک نیروی بازدارنده به حساب آید؛ زیرا بسیاری از مجرمان نسبت به مناطق و اطراف محل زندگی شان که دارای مساجد فعال هستند به آسانی مرتکب جرم نمی‌شوند؛ زیرا که ملتفتند که ریسک شناسایی و دست‌گیر شدن در این‌گونه جاها بسیار بالا است و از طرف دیگرنسبت به دیگر مناطق و محله‌های شهری که شناخت کافی از آن‌ها ندارند کم‌تر مرتکب جرم می‌شوند؛ زیرا به علت عدم شناخت کافی و احساس دست‌گیر شدن در مناطق غریبه جرئت ارتکاب جرم را از دست می‌دهند و از این طریق حوزه فعالیت مجرمان بسیار محدود می‌گردد.

از سوی دیگر، کارکرد مسجد در جامعه‌پذیری و قانون‌گرایی افراد خیلی مؤثر است. چنان‌که یکی از صاحب نظران بیان داشته که مساجد در طراحی محیط معماری اسلامی از جمله عوامل کنترل کننده کنش‌ها و رفتارهای نابهنجاری اجتماعی است. مساجد محلات مختلف شهر، به‌عنوان خرده نظام‌های ارگانیستی و اجتماعی برای از میان بردن احساس

سرخوردگی اجتماعی و برقراری ارتباطات گروهی، فرد یا افراد جامعه (به‌ویژه در سطح محله) را وا می‌دارد تا کنش‌های ناهنجار خود را کنترل کند و با رعایت نظم اجتماعی، از ارضای تمایلات خویش که بر خلاف مصالح اجتماعی آنان است، پرهیز کند.

۲،۱. جایگاه مسجد در ساختار معنوی و مدیریتی شهر اسلامی

مسجد در فرهنگ اسلام جایگاه ویژه در هویت‌سازی معنوی و فضاسازی ارزشی نسبت به تمام فضای شهر اسلامی دارد و هرمحله‌ای از شهر اسلامی دارای مسجد است، در واقع اسلام با این نوع طراحی خواسته با ایجاد مسجد برای هرمحله و منطقه‌ای شهری هویت معنوی ببخشد. این هویت‌سازی معماری اسلامی از یک‌سو، توانست در حفظ، توسعه و گسترش ارزش‌ها و فرهنگ اسلامی در تمام نقاط شهر ایفا نقش نماید و از سوی دیگر با تقسیم نمودن مدیریت شهری بر محوریت مساجد محلی و مسؤول دانستن مردم در قبال سرنوشت و امور اطراف شان امر مدیریت شهری را تسهیل بخشید و این نوع کوچک سازی محلات شهری باعث شد که جلو بسیاری از تعارضات و جرایم و جنایت‌ها در سطح شهر و محلات آن گرفته شود. از این‌رو، مدیریت محلی مناطق و محلات شهری با محوریت مسجد از همان ابتدا مورد توجه اسلام بوده است. بنابراین، با این شیوهٔ طراحی نظام شهری حاکمیت ارزش‌های اسلامی در مناطق مختلف شهر گسترش پیدا کرد و از این طریق تمام اجزا، ارکان و مناطق مختلف شهر اسلامی هویت معنوی به خود گرفت. از این رو، اسلام توانست با این نوع طراحی شهری، رفتارهای مسلمانان را در جهت حفظ ارزش های اسلامی هدایت و کنترل نماید.

یکی از نظریه‌های که برای پیش‌گیری از جرم از طریق طراحی شهری مطرح گردیده، نظریه کوچک‌سازی محله‌ها است. این نظریه در سال ۱۹۷۲م، توسط گری کلولند، مطرح گردید. وی به بررسی طرح ساخت محیط به‌عنوان اولین قدم ایجاد جوامع پایدار و سالم پرداخت. او برای رسیدن به استانداردهای طراحی محیط فیزیکی پیشنهاد می‌کند که محله‌ها را باید کوچک‌تر ساخت و ساخت محله‌های کوچک‌تر، موجب بهبود روابط اجتماعی می گردد. (رحمت،۱۳۹۰: ۱۳۲-۱۳۳) در حالی‌که اسلام مبتکر تقسیم شهر به محله‌ها و مناطق مختلف شهری برمحوریت مسجد بوده است؛ زیرا پیامبر گرامی اسلام(ص) شهر مدینه را

هنگام توزیع زمین میان اشخاص، آن را به محله‌های مختلف تقسیم بندی کرد و هرمحله را به یک قبیله اختصاص داد. در عهد رسول خدا(ص) برای هرمحله‌ای مسجدی بنا شد که تعداد آن‌ها در محله‌های مهاجران به نه باب مسجد بالغ می‌شد. تقسیم شهرها به محله‌های مسکونی، بازتابی از باورهای اسلامی بود. (عبدالستار عثمانی، ۱۳۷۶: ۵۵) اسلام برای تقسیم شهر به محله‌های مختلف دومعیار را در نظر گرفته یکی ارزش‌های اسلامی و هویت ایمانی و توحیدی را، دوم معیار روابط خویشاوندی را. برای هویت‌بخشی معنوی برای هرمحله، مسجد را به‌عنوان نماد و پایگاه ارزش‌های اسلامی در نظر گرفت. برای سهولت مدیریتی و کنترل محله‌ها و جلوگیری از تعارض و جدال‌های خصایص قومی، هرقبیله و قومی را در یک محله اسکان داد. با توجه به این‌که در زمان رسول خدا نظام قبیله‌ای حاکم بوده برای مصلحت اندیشی نمی‌شد معیار روابط خویشاوندی و قبیلگی را نادیده بگیرد. به مرور زمان که ارزش‌های اسلامی در جامعه حاکم شد، آن‌چه که هویت اصلی یک محله را تشکیل می‌داد همان هویت ایمانی بر محوریت مسجد و ارزش‌های اسلامی بود. طراحی شهری به محله‌های مختلف ضریب تعاملات اجتماعی را بالا برد و سبب تقویت روابط اجتماعی در سطع محلات مختلفی شهر اسلامی گردید و این نوع طراحی شهری نقش اساسی در سهولت مدیریت و کنترل محلات شهری داشت. بنابراین، مشارکت مردم در مدیریت مناطق مختلف شهری یکی از ابتکارات و نوآوری اسلام بوده است. این نوع طراحی شهری امروزه نظر بعضی از دانشمندان حوزه جرم‌شناسی و معماری جهان را نیز به خود جلب کرده است. هرچند این نوآوری به اسلام نسبت داده نمی‌شود. اسکارنیومن که یکی از معماران سرشناس آمریکا است، معماری را با رویکرد جرم‌شناسی مورد مطالعه قرار داده و به این نتیجه رسیده که برای جلوگیری از جرایم باید نقش مردم هرمحله و منطقهٔ شهری را برجسته کرد و سهمی را برای مشارکت، مدیریت و نظارت مردم در نظر گرفت که برای کاهش و کنترل جرایم بسیار مهم و اساسی است.

۲. طراحی محیطی

یکی دیگر از مؤلفه‌ها و عناصر مهم معماری اسلامی نحوه‌ای طراحی و مدیریت فضای زیست و محیط فیزیکی مسلمانان است. طراحی متناسب با ارزش‌های اسلامی یکی از

مطلوبیت‌های معماری و شهرسازی در فرهنگ اسلام محسوب می‌شود. «طراحی محیط یعنی سازماندهی عناصر کالبدی شهر با توجه به تصمیمات برنامه‌ریزی شهری است و قصد آن به‌وجود آوردن چهارچوبی برای شبکه‌های ارتباطی، فضای بازی و ساختمان‌ها و هم‌چنین حصول به اهداف اجتماعی، اقتصادی جامعه و سهولت در زیبا سازی محیط است.» (کامیار، ۱۳۸۹: ۱۴۸) با توجه به این تعریف طراحی شهری حوزه‌ای بسیار پیچده و میان رشته‌ای است که افزون بر معماری و برنامه‌ریزی شهری با شاخه‌های دیگر علمی و هنری مانند منظره‌سازی، مهندسی، حمل و نقل، روان‌شناسی و حقوق سروکار دارد. طراحی محیطی در حوزه معماری و هنری هم شامل طراحی و هنرنمایی شکلی و بیرونی و هم شامل طراحی و هنرنمایی داخلی و درونی فضای شهری و ساختمانی می‌شود. مفهوم طراحی مناسب این است که از میان برنامه‌ریزی‌های موجود برنامه‌ای برگزیده شود که نتایج مورد نظر را به بار خواهد آورد. (عامری سیاهویی، ۱۳۸۷: ۶۴) از طرف دیگر طراحی خوب شهر باعث افزایش اعتماد به نفس شهروندان می‌شود و قابلیت زندگی و امکان استفاده از فضاهای عمومی را بیش‌تر می‌کند. در عوض، طراحی ضعیف شهری می‌تواند فضاهای خالی و محیط‌های دل تنگ کننده و ترسناکی را ایجاد نموده و موجب جذب تمرکز و هنجارشکنی در آن‌ها گردد. (محمد نسل، ۱۳۹۳: ۲۳۵)

در معماری و طراحی شهر اسلامی باید اهداف فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی نظام اسلام مدنظرقرار گیرند و از لحاظ شکلی و محتوایی تجلی دهنده‌ای ارزش‌های اسلامی باشد. به‌طورکلی هدف اساسی آن پاسخ‌گویی نیازهای مادی و معنوی جامعه اسلامی باشد، به بیان دیگر، باید در چهرهٔ عمومی بناها و اماکن شهر، اهداف نظام اسلامی از قبیل، ترویج دانش و فرهنگ، حفظ و ترویج شعایر دینی، حفظ و گسترش بهداشت، ارایه خدمات به مردم و ادارهٔ جامعه نمایان و آشکار باشد. (جوادی آملی، پیشین: ۵۳۷) بر این اساس طراحی محیط فیزیکی جامعه اسلامی بدون در نظرداشت ارزش‌ها و معنویت اسلامی کارساز نخواهد بود؛ زیرا در اسلام امور مادی از امور معنوی قابل تفکیک نیست. از این رو، در گذشته طراحی فضای کالبدی معماری شهر اسلامی همراه با هنرنمایی‌های مختلفی صورت می‌گرفته است. به‌گونه‌ای که این هنرنمایی‌ها بازتاب دهنده‌ای ارزش‌های اسلامی

در فضای فیزیکی بود. امروزه هم، باید کالبد فیزیکی محیط زندگی مسلمانان نمادی از ارزش‌های اسلامی باشد. تجلی ارزش‌ها در طراحی و فضا سازی محیط زندگی مسلمانان نقش مهمی در روحیات و رفتارهای انسان مسلمان دارد و از لحاظ جرم‌شناسی باعث جلوگیری و پیش‌گیری از شکل‌گیری فضاها و مکان‌های فسادزا است. پیش‌گیری از فضاهای جرم‌زا از طریق طراحی محیطی بر این ایده استوار است که می‌توان با طراحی مناسب محل سکونت و کار افراد، از جرایم ارتکابی در محیط ساخته شده پیش‌گیری و جلوگیری نمود. طراحی صحیح و استفاده درست از محیط می‌تواند علاوه بر بهبود کیفیت زندگی، از ترس ناشی از وقوع جرم نیز جلوگیری نماید. اندیشه اصلی این رویکرد این است که رفتار انسان در محیط شهری تحت تأثیر طراحی محیط (ساختمان‌ها، خیابان‌ها، کوچه‌ها، پارک‌ها و... قرار دارد). (عامری سیاهویی، پیشین: ۱۰) بنابراین، توجه به نیازهای انسانی در معماری مسکن، ساختمان‌ها، خیابان‌ها و مکان‌های عمومی و نیز توجه به معیارها و اصول شهرسازی، خود از عوامل پیش‌گیری وضعی از جرم محسوب خواهد شد.

۱،۲. راهبردهای طراحی معماری اسلامی برای پیش‌گیری از جرم

۱،۱،۲. سهولت محوری طراحی شهری اسلامی

رسول خدا(ص) فرمود: «مَنْ أَخْرَجَ مِيزَاباً أَوْ كَنِيفاً أَوْ أَوْتَدَ وَتِداً أَوْ أَوْثَقَ دَابَّةً أَوْ حَفَرَ بِئْراً فِي طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ فَأَصَابَ شَيْئاً فَعَطِبَ فَهُوَ لَهُ ضَامِنٌ.» (الکافی، ج۷، ۳۵۰)

هرکس در مسیر راه مسلمانان آب ناودان یا چاهی را جاری سازد یا میخی بکوبد یا حیوانی را ببندد یا گودالی حفر کند و هرچیزی که موجب آسیب عابران شود، ضامن است. درحدیث دیگر آمده است: «مَلْعُونٌ مَنْ سَدَّ الطَّرِيقَ الْمُعْرَبَةَ» (مجمع‌البحرین، ج۲، ۱۱۹) هرکس راه عمومی و همگانی را سد کند، از رحمت خدا دور است. رسول خدا(ص) فرمودند: «وَ مَنْ أحاط [أَمَاطَ] عَنْ طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ مَا يُؤْذِيهِمْ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ أَجْرَ قِرَاءَةِ أَرْبَعِ مِائَةِ آيَةٍ، كُلُّ حَرْفٍ مِنْهَا بِعَشْرِ حَسَنَات.»؛ هرکس از سر راه مسلمانان موجبات آزار رهگذران را بر دارد، خدا برای وی ثواب قرائت چهارصد آیهٔ قرآن کریم می‌نویسد که هرحرفی ازآن ،ده حسنه دارد. (الأمالی (الطوسی)،۱۸۳)

با نگاهی تمدن‌سازی به این نوع آموزه‌های دینی و حدیثی، شهر اسلامی باید به‌گونه ای طراحی شده باشد که زمینه رفت و آمدهای آسان را برای عموم مردم فراهم سازد. از این‌رو، یکی از راهبردهای مهم طراحی شهر اسلامی سهولت محوری است که این راهبرد می‌تواند نقش اساسی در پیش‌گیری از جرم و شکل‌گیری فضاهای نامطلوب داشته باشد. ازطرف دیگر طراحی شهری بدون موانع و مکان‌های نامناسب باعث آرامش و امنیت در فضای شهری می‌گردد؛ زیرا یکی از پیامدهای منفی فضاسازی مزاحم، ایجاد فرصت‌ها و موقعیت‌های مناسب برای ارتکاب جرایم و رفتارهای نابهنجار است. مجرمان در سطح شهر از نقاط کور و حاشیه‌دار و موانع عبور و مرور به‌عنوان فرصت و موقعیت مناسب برای عملی ساختن نیات شوم شان استفاده می‌نمایند.

۲،۱،۲. عریض ساختن راه‌های اصلی

یکی از عناصر مهم شهر، راه‌ها و خیابان‌ها است و نحوه‌ای طراحی آن‌ها در رفتار و عمل‌کرد انسان مؤثر است؛ زیرا اگر راه‌ها و خیابان‌های اصلی شهر عریض ساخته شده باشند، بسیاری از مشکلات رفتاری بدین وسیله برطرف می‌شود. عرض راه به تناسب اوضاع زمان و مکان و نیازهای آن، متفاوت است. در روایتی آمده است که در عصر رسول خدا(ص) محدوده (عرض) راه، هفت ذراع (سه متر و نیم) بود (وَ الطَّرِيقُ إِذَا تَشَاحَّ عَلَيْهِ أَهْلُهُ فَحَدُّهُ سَبْعَةُ أَذْرُعٍ) (مرآةالعقول، ج۱۹، ۴۰۱، الکافی، ج۵، ۲۹۵) ولی به تناسب وسایل نقلیه صنعتی کنونی در زندگی بشر باید راه‌ها را توسعه داد و این مطلب در فقه اسلامی آمده است. (جوادی آملی، پیشین: ۷۳۴) طراحی خیابان‌ها و راه‌های اصلی شهر اسلامی بر اساس نیازهای امروزی نقش اساسی در جلوگیری از اختلافات و نزاع‌ها دارند. در روایتی از امام باقر(ع) آمده است: «إِذَا قَامَ الْقَائِمُ(ع) وَ يُوَسِّعُ الطَّرِيقَ الْأَعْظَمَ فَيُصَيِّرُ سِتِّينَ ذِرَاعاً وَ يَهْدِمُ كُلَّ مَسْجِدٍ عَلَى‌الطَّرِيقِ وَ يَسُدُّ كُلَّ كُوَّةٍ إِلَى‌الطَّرِيقِ وَ كُلَّ جَنَاحٍ وَ كَنِيفٍ وَ مِيزَابٍ إِلَى الطَّرِيقِ.» (الغیبه (الطوسی)، ۴۷۵)

هنگامی‌که امام قائم(عج) قیام کند، راه‌ها و خیابان‌های اصلی را گسترش می‌دهد و مسجدهای سرراه‌ها و هرمانع دیگر از جمله شاخهٔ درخت و سایبان درها و فاضلاب کنار خیابان‌ها و کوچه‌ها و ناودان خانه‌ها را ویران می‌کند. تا زمینه مراقبت و نظارت طبیعی را

در محیط زندگی اجتماعی فراهم سازد. با مطالعه شهرهای تاریخی کشورهای اسلامی به این مطلب می‌رسیم با این‌که در آن زمان ماشین و تکنولوژی وجود نداشته، اما راه‌های اصلی شهر عریض طراحی می‌شدند و نتیجه این می‌شود که برای سهولت رفت و آمد و راحتی مسلمانان ساختن راه‌ها و خیابان‌ها مخصوصا در این زمان که ماشین هم به یکی از عناصر مهم شهر تبدیل شده مورد اهتمام معماری اسلامی است. عریض بودن راه‌ها و جاده ها و کوچه‌های شهری از بسیاری مشکلات و پیش آمدهای ناخواسته جلوگیری می‌کند.

۳،۱،۲. ایجاد نظم ساختاری و فیزیکی در فضای شهر اسلامی

اسلام دین نظم و انضباط است که باید این امور در کالبد محیط زندگی اسلامی نیز تجلی پیدا نماید. آن وقت نظم و انضباط در ساختار فیزیکی شهر اسلامی تأثیر چشم گیری در ایجاد نظم رفتاری مسلمانان خواهد گذاشت؛ زیرا نظم فیزیکی و بیرونی، سبب نظم اجتماعی و رفتاری در فضای جامعه می‌گردد و از بروز و ظهور بسیاری از رفتارهای بزهکارانه و هنجارشکنانه در جامعه اسلامی جلوگیری می‌نماید. از این‌رو، محیط مصنوع مسلمانان از بعد فیزیکی با استفاده از امور فنی، مهندسی و تکنیکی باید به‌گونه‌ای طراحی شده باشد که واقعا بیان‌گر یک نظم فیزیکی و کالبدی و در شأن اسلام و مسلمانان باشد؛ زیرا اسلام به بعد ظاهری و فیزیکی محیط زندگی مسلمانان نیز اهمیت زیادی قایل شده است. نظم ساختمان‌های شخصی، راه‌ها، خیابان‌ها، کوچه‌ها، مکان‌ها و ساختمان‌های عمومی و دولتی یکی از اهداف مهم شهر اسلامی می‌باشد و این نظم فیزیکی تأثیر مثبت بر روحیات و رفتارهای اجتماعی انسان دارد.

۲،۲. بکارگیری اصول وقواعد جرم شناختی در طراحی معماری اسلامی

جرم‌شناسان و معماران، به‌کارگیری یکسری قواعد و اصول کلی را در معماری و شهر سازی ضروری دانسته‌اند که رعایت آن‌ها می‌تواند نقش قابل توجهی در پیش‌گیری از جرم داشته باشد:

۱،۲،۲. بکارگیری اصل نظارت طبیعی در معماری

یکی‌از راهبردهای پیش‌گیری از جرم از طریق طراحی محیط، ایجاد نظارت طبیعی در فضای فیزیکی و محیط مصنوع است. نظارت طبیعی شامل موقعیت مکانی و استفاده از

ویژگی‌های فیزیکی، ابزارهای مکانیکی و الکترونیکی و افراد (مانند مراقبت همسایگی) است تا بتوان قابلیت دید را افزایش داد. به بیان دیگر، نظارت طبیعی عبارت است از توانایی مشاهده وقایع بدون اتخاذ تدابیر ویژه نظارت طبیعی را مثلا می‌توان با طراحی پنجره‌ها و ایجاد فضای دید مستقیم و باز ایجاد کرد. نظارت طبیعی با حضور فعال مسؤولان خاص در محیط برای کنترل رفتار دیگران نیز تأمین می‌شود، درگذشته شهرهای اسلامی شخصی را به‌نام محتسب برای نظارت و کنترل رفتار دیگران در سطح شهر معین می‌کردند. این نهاد تأثیرخاصی در برقراری نظم و مدیریت فضای شهری داشت.

نظارت و مراقبت به‌عنوان یکی از ارکان پیش‌گیری از جرم از طریق طراحی محیط برای بزهکاران، احساس ناراحتی را به همراه می‌آورد و ریسک شناسایی و دست‌گیری را برای آنان افزایش می‌دهد. از این‌رو، اولین بعد پیش‌گیری محیطی به نظارت طبیعی اختصاص دارد. در مطالعاتی‌که در رابطه با گرایش و افکار مجرمان انجام شده، دو عامل در انصراف مجرمان بسیار مؤثر تلقی شده است: عامل اول، نشانه‌ها و علایم تصرف و عامل دوم، نظارت است. اگر مجرم تصور کند که در صورت ارتکاب جرم در معرض نظارت و مشاهده قرار خواهد گرفت، اگرچه به واقع نیز این‌گونه نباشد، احتمال ارتکاب جرم توسط وی کم‌تر خواهد شد. سارقان بر اهمیت نظارت ساکنان محله صحه گذاشته و بعد از مالکان، همسایگان را مهم‌ترین افراد برای نظارت بر محله معرفی کرده‌اند. (محمدنسل، ۱۳۹۳، ۲۲۱) زیرا وی در فرایند گذار از اندیشه به عمل جنایی منافع و خطرات ارتکاب جرم را می‌سنجد و آگاه است که در این مرحله به علت نظارت بالقوه، احتمال دخالت ساکنان، پلیس و در نهایت دست‌گیری بالا خواهد بود و از ارتکاب جرم منصرف خواهد شد. از نظر روحی و روانی احساس دیدن و دیده شدن موجب کاهش جرم و ترس از جرم می شود. بر این اساس، اگر ساختمان‌ها و فضای شهری طوری طراحی شود که مردم بتواند نظاره‌گر اطراف محل زندگی خود باشند. ضریب امنیت بالا می‌رود و به‌طور فزاینده سبب کاهش وقوع جرایم می‌شود. بررسی‌ها نشان می‌دهد که جرم بیش‌تر در مکان‌های ساکت که نظارت طبیعی بر آن‌ها کم است و ارتباط کمی با مکان‌های دیگر دارند، اتفاق می‌افتد. در این‌گونه مکان‌ها شکل ساخت و ساز و چگونگی استفاده از مکان در میزان ارتکاب

جرم مؤثر است. جرم در مکان‌هایی‌که تفاوت زیادی بین فضاهای خصوصی و عمومی وجود نداشته بیش‌تر ارتکاب می‌یابد. (رحمت،۱۳۹۰: ۱۷۵) از طرف دیگر رعایت اصل نظارت در معماری باید بر اساس فرهنگ یک جامعه صورت گیرد. از این‌رو، راهبرد نظارت در معماری اسلامی باید متناسب با فرهنگ و ارزش‌های اسلامی صورت گیرد.

اسلام از یک‌سو برای حریم خصوصی و حریم خانواده در زندگی اجتماعی ارزش زیادی قایل است. از سوی دیگر، برای ساخت خانه‌ها توصیه نموده است که درون خانه از انظار دیگران پوشیده بماند و قابل مشاهده نباشد، لذا طراحی خانه‌ها آن‌هم به‌خاطر ایجاد نظارت طبیعی اگر به‌گونه‌ای باشد که کاملا حریم خصوصی شهروندان در منظر دید مردم قرار گیرد یا پنجره‌های ساختمان‌ها مشرف بر همسایه‌ها باشد، این‌گونه طراحی‌ها با ارزش‌ها و قوانین اسلام در تضاد است. لذا نظارت مردم بر اعمال و رفتار یکدیگر در فرهنگ اسلامی ساز وکارهای خاصی دارد. بنابراین، می‌توان بیان داشت که کاربرد اصل نظارت در معماری مسلمانان به این‌گونه است که ضمن حفظ فضای داخلی خانه‌ها از انظار دیگران، باید پنجره های ساختمان‌ها طوری تعبیه شود که از داخل خانه‌ها بتوان فضای حیات خانه‌های شخصی خود را مشاهده کرد و درب ورود و خروج ساختمان‌ها قابل کنترل و رؤیت باشد. دوم این‌که فضای بیرونی ساختمان‌ها طوری طراحی شود که زاویه‌های تاریک برای مخفی شدن افراد ایجاد ننماید و فضای بیرونی ساختمان‌ها قابل مشاهده عابران و همسایه‌ها باشد و هیچ چیز مانع این نظارت نباشد.

۲،۲،۲. مراقبت و حفاظت طبیعی از محیط

مراقبت طبیعی به تدابیری اطلاق می‌شود که از طریق طراحی محیطی و بهبود شرایط طبیعی موجب افزایش توانایی انسان یا تجهیزات فنی در مراقبت از یک منطقه می‌شود. بهبود روشنایی خیابان‌ها و معابر با قادر ساختن ساکنان و رهگذارن به نظارهٔ جریان فعالیت های موجود در سطح خیابان، از بسیاری از بزهکاری‌های شبانه جلوگیری می‌کند. به‌طور مشابه، برداشتن موانع بصری روبروی منازل و افزایش فضای قابل دفاع در طراحی مجتمع های مسکونی نیز موجب افزایش دید ساکنان نسبت به سارقان بالقوه می‌گردد. (محمد نسل، پیشین: ۱۲۸)

عدم حفاظت طبیعی و عدم تعامل ساکنان یک محله با محیط خود و عدم نظارت مردم بر محیط اطراف خود موجب افزایش رفتارهای بزهکارانه می‌شود. از این‌رو، در طراحی فضای معماری رعایت چند نکته ضروری است، اولا طراحی محیط به‌گونه‌ای باشد که به صورت طبیعی بتواند از آماج جرم محافظت نماید. ثانیا زمینه‌ای تعامل ساکنان را با محیط فراهم سازد، رعایت این فاکتورها در طراحی محیط موجب پیش‌گیری از جرم می‌شود. می‌توان گفت: میان نگهداری و حفاظت از محیط شهری و کاهش جرایم رابطه‌ی تنگاتنگی وجود دارد. منظور از مراقبت و نگهداری، حفاظت مناسب از چشم اندازها و نورپردازی های محیطی، جلوگیری از اختلال در نظارت طبیعی و سایر امور مشابهی است که می‌تواند در پیش‌گیری محیطی از جرم مؤثر باشد. (همان، ۲۲۷)

تقویت، محافظت و مدیریت فضای ساخته شده باعث توجه بیش‌تر استفاده کنندگان به محیط شان می‌شود، به‌طور متعارف، مراقبت از محیط ساخته شده باعث می‌شود که محیط فیزیکی به عمل‌کرد خود ادامه داده و پیام مثبتی را برای استفاده کنندگان بفرستد. کیفیت محیط پیرامونی منزل تأثیر چشم‌گیری در کیفیت زندگی افراد داشته و جامعه را در پیش گیری از جرم کمک می‌نماید.

۳،۲،۲. ایجاد تصویر مثبت ازمحیط معماری

امنیت و قابلیت زندگی در یک مکان بستگی به درک و تصویری دارد که افراد از آن محیط دارند. اگر ساکنان، تصویر بدی از آن محیط داشته باشند، احتمال ارتکاب جرم در آن محیط، بیش‌ترخواهد بود. بر عکس، ارتقا و بهبود تصویر مثبت از محیط و حفظ و نگهداری محیط، این اطمینان را به افراد می‌دهد که محیط فیزیکی کارکرد خوبی را به طور مؤثر انجام داده و احتمال بروز ناهنجاری برای آن فضا کاهش می‌یابد. هنر نمایی و متجلی شدن ارزش‌ها در فضای معماری و چهرهٔ شهر اسلامی تأثیر مثبت بر ساکنان خود دارد. مردم تصور خوب بودن را از این نوع محیط خواهند داشت. از این‌رو، در چهار چوب تصویر ساختمان، در فرهنگ اسلام استفاده مناسب از مواد خوب و طرح معماری مناسب سفارش شده است؛ زیرا آشفتگی‌ها و بی‌نظمی‌های فیزیکی یک مکان مورد تأیید اسلام نمی‌باشد. (خاک‌زند، ۱۳۹۴: ۲۲۶) بهسازی، مرمت و سعی در منظرسازی بهتر فضاهای محیط

زندگی موجب از بین رفتن آشفتگی فیزیکی شده و کاهش جرایم و افزایش امنیت را به دنبال خواهد داشت.

۴،۲،۲. مدیریت وکنترل محیط

یکی از اصول طراحی محیط استفاده درست و مدیریت صحیح فضای معماری و محیط مصنوع است. توجه به این نکته لازم است که تمام افراد انسان در جامعه اسلامی از یک سطح ایمان برخوردار نیستند و همه به‌صورت یکسان تحت تأثیر فضای هنری و معنوی معماری اسلامی قرار نمی‌گیرند. تعدادی با این‌که در فضای معنوی زندگی می‌کنند، اما ممکن است به رفتارهای نابهنجار روی آورند، برای چنین افرادی که قابل تغییر و هدایت نیستند و در فضای جامعه به‌دنبال فرصت‌ها و موقعیت‌های مناسب برای ارتکاب جرم می گردند، باید راهکارهای دیگری برای کنترل رفتارهای آن‌ها سنجید؛ یکی از آن راهکارها می‌تواند این باشد که فضای بیرونی و محیط فیزیکی را باید مدیریت و کنترل کرد، یعنی مکان و محیط زندگی از لحاظ فیزیکی به‌گونه‌ای طراحی شود که جلو فرصت‌ها و موقعیت‌های بزهکاری گرفته شود یا این‌که شرایط ارتکاب جرایم را باید سخت و دشوار نمود. این نوع راهبردهای پیش‌گیری، پیش‌گیری وضعی از جرم نامیده می‌شود.

۳. خانه وسیع

در فرهنگ معماری اسلام، وسیع بودن منازل و خانه‌ها و فضای شهری مورد تأکید قرار گرفته است و یکی از مؤلفه‌های معماری اسلامی فضای مناسب و کافی برای زندگی است که این عنصر می‌تواند در حل بسیاری از مشکلات اجتماعی از جمله بزهکاری مؤثر باشد. امام صادق(ع) فرمودند: «مِنْ سَعَادَةِ الْمَرْءِ حُسْنُ مَجْلِسِهِ وَ سَعَةُ فِنَائِهِ وَ نَظَافَةُ مُتَوَضَّاً»؛ از سعادت انسان است که اتاق نشیمن خوب داشته باشد و آستانهٔ خانه‌اش وسیع باشد و سرویس بهداشتی و حمام پاکیزه داشته باشد.» (مکارالاخلاق ج۱، ۱۲۶) همان حضرت فرمود: «النجات فی ثلاث ... یسعک بیتک ... یکی از راه‌های نجات و فایق آمدن بر مشکلات زندگی داشتن خانه‌ای است که از وسعت لازم برای گنجایش فرد و خانواده‌اش برخوردار باشد.» (تحف‌العقول، ۳۱۷) هم‌چنین فرمودند: شومی خانه در آن است که مساحتش کم، همسایگانش بد و عیب‌هایش بسیار باشد. (الجامع الصغیر، ج۱، ۵۲۸) این همه تأکید امام

صادق(ع) در باره وسعت و کیفیت خانه مسلمانان، انسان را به این نتیجه می‌رساند که خانه های محقر پیامدهای منفی زیادی دارد و گویا حضرت به عوامل جرم‌زایی مکانی زیستگاه انسان اشاره فرموده است.

یکی از عوامل مکانی جرم‌زا از نظر جرم‌شناسان خانه‌های محقر و پست ذکر شده است. حضرت در این حدیث نجات انسان‌ها را در داشتن خانه‌های وسیع دانسته که از نظر گنجایش و ظرفیت، فضای خانه‌ها باید متناسب با تعداد افراد خانواده باشد و الا عدم ظرفیت مسکن با جمعیت خانواده‌ها، ممکن است آثار نامطلوبی در برداشته باشد و به ویژه امکان دارد آثار شومی در حیات جنسی کودکان باقی‌گذارد. در کانونی که بزرگسالان با کودکان خود ناگزیرند شب را در یک اتاق به سر برند چه بسا اتفاق می‌افتد که این کودکان به آسانی شاهد اعمال جنسی گردند. حتی گاهی در بعضی از خانواده‌های بی‌بندوبار، مخصوصا اگر پدر الکلیک باشد، والدین کوششی در اخفای روابط جنسی خود به کار نمی برند و ابایی ندارند که کودکان آشکارا تماشاگر این قسمت از زندگی آنان باشند گاهی اوقات، این هم‌خوابگی‌ها متأسفانه زنای با محارم را در پی‌دارد. (کی‌نیا، ۱۳۷۳، ۲۲۷)

مدت‌های زیادی است که این موضوع مورد پذیرش قرار گرفته که مسکن نامناسب و محلات فقیرنشین، ارتباط تنگاتنگ با جرم و رفتار بزهکارانه دارد. به‌عنوان مثال، مسکن پرجمعیت و فراهم شدن فرصت‌های بیش‌تر برای یادگیری عینی جرم، توأم با کاهش فضاها و قلمروهای شخصی همراه است، این امر، به‌معنای حریم خصوصی کم‌تر، مزاحمت و تجاوز بیش‌تر و تهدیدهای بیش‌تری نسبت به قلمرو اختصاصی مورد نیاز فرد است که همه و همه، از برانگیزاننده‌های بالقوه جرم اند. (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۹۰، ۱۶۷) از این‌رو، اندازه، مساحت و ظرفیت مسکن با گنجایش تعداد افراد، نقش اساسی در رفتار، آرامش و عدم آرامش انسان دارد، به همین جهت در اسلام سفارش شده که منازل و خانه های مسلمانان و فضای شهری باید از وسعت کافی برخوردار باشد

برهمین اساس بسیاری از منازل آپارتمانی‌که از کیفیت مناسب و وسعت لازم و کافی برخوردار نمی‌باشند، تأثیر منفی بر روی روحیات و احساسات کودکان دارند. از این‌رو، اکثر کودکانی آپارتمان نشین خسته، بیمار، ضعیف و با روحیه‌ای کسالت‌آور و دل مرده

اند. تحقیقی‌که درباره مسکن به عمل آمده نشان می‌دهد که ۹۰ در صد کودکان نا سازگار از خانه‌های پست و کثیف و اقامت‌گاه جمعی برخاسته اند؛ بقیه کودکان یعنی ۱۰ درصد دیگر، به محیط‌های خیلی فقیر تعلق داشته اند که در کلبه‌های چوبی یا اتاق‌های ارابه‌ای دوره گردها زندگی می‌کردند یا کودکانی بودند که در چندین کوی که از منازل شخصی تشکیل شده سکونت داشته اند. فقط در سه مورد مشاهده شده که فرزندان ناسازگار از میان خانه‌های مجلل برخاسته‌اند.

شومباردولاو نوشت: «بناهایی‌که سر به آسمان کشیده و انبوهی از جمعیت را در ارتفاعات خود جا داده برای جوانان یک عامل مولد حالت خطرناک شده است.» همین نویسنده افزود: «بعضی از معماران بدون توجه به شرایط زندگی خانوادگی و اخلاق اجتماعی یا طبقاتی کسانی‌که باید در این‌گونه ساختمان‌ها زندگی کنند منازلی برای کارگران ساخته اند که متأسفانه محیط بسیار مناسب رشد بعضی از رفتارهای زشت و نا بهنجار شده است.» (کی‌نیا، پیشین: ۲۳۰) بنابراین، بین خانه‌های محقر و رفتارهای نابهنجار رابطه‌ای تنگاتنگی وجود دارد و بیش‌ترین بزهکاری از سوی نوجوانان و ناسازگاری آنان در محله‌های که از خانه‌های محقر و ناسالم تشکیل شده است اتفاق افتاده است. نکته‌ای قابل توجه این است که این ویژگی (وسعت خانه) را که امام صادق(ع) برای خانه‌های مسلمانان ذکر نموده است می‌توان به کل فضایی شهر تعمیم و گسترش داد، فضای شهر اسلامی با در نظر گرفتن تعداد جمعیت باید از وسعت و ظرفیت کافی برخوردار باشد و فضای شهر متناسب با تعداد جمعیت طراحی شده باشد؛ زیرا هرمکانی ظرفیت خاصی برای گنجایش جمعیت و افراد انسانی دارد، اگر فضای شهر وسیع باشد، ظرفیت این را دارد که جمعیت بیش‌تری را در خود جای دهد، اما اگر فضای شهر کوچک و محدود باشد و از امکانات خوبی هم بر خوردار نباشد، جای دادن جمعیت زیاد و خارج از ظرفیت آن تبعات منفی بسیاری را در پی‌دارد که یکی از پیامدهای منفی آن رشد و توسعه‌ای رفتارهای بزهکارانه است. از این رو، بین وسعت و ظرفیت شهر با رفتارهای نابهنجار رابطه‌ای مستقیم وجود دارد. لذا باید متناسب با تعداد جمعیت فضای کافی برای زندگی وجود داشته باشد، یکی از نظریاتی‌که در مورد علل افزایش جرم و جنایت در کلانشهرها ذکر شده نظریه تراکم و ازدحام جمعیت

است و این نظریه مبتنی بر این پیش فرض است که خارج از ظرفیت محدوده‌ای یک مکان شهری، تراکم جمعیت زیاد، زمینه را برای افزایش و برخوردهای رفتارهای بزهکارانه فراهم می‌سازد.

٤. فضای سبز

یکی از مؤلفه‌های معماری اسلامی همراهی و همرازی با عناصر طبیعت مانند گیاهان، درختان، گل‌ها و... است. فضای معماری اسلامی فضای سرسبزی و خرمی است. طراحی محیط فیزیکی مطلوب و مورد نظر قرآن، طراحی است که همراه با باغ و بوستان و سرسبزی باشد، خداوند در سوره سبأ آیهٔ ۱۵، شهری را که در طراحی آن باغ و بوستان و به‌طور کلی طبیعت دیده شده باشد، شهر طیب نامیده است. علامه طباطبایی در تفسیر آیات ۲۱-۱۰ سوره سبأ در توضیح شهر طیب می‌نویسد: شهر طیب آن شهری است که برای زندگی اهلش سازگار و دارای آب و هوای ملایم و رزقی پاکیزه باشد و کار، کسب و سایر خواسته‌ها برای اهلش فراهم باشد. خداوند، شهری را که در طراحی آن باغ و بوستان و به‌طور کلی عناصر طبیعت دیده شده باشد، شهر طیب نامیده است. امام صادق(ع) فرمود: «أَرْبَعٌ يُضِئْنَ‌الْوَجْهَ ...وَ النَّظَرُ إِلَى الْخُضْرَةِ.»؛ نگاه کردن به سبزه چهره را تابان و درخشان می‌کند. (الخصال، ج۲، ۲۳۷) رسول خدا فرمود: (**ثَلاثٌ يُجْلِينَ الْبَصَرَ: النَّظَرُ إِلَى الْخُضْرَةِ**) نگاه کردن به سبزه دیده را روشنی می‌بخشد؛ (الجامع الصغیر، ج۱، ۵۳۷) در سخن دیگر فرمود: «**النَّظَرُ إِلَى الْخُضْرَةِ يُسِرِّ...**»؛ نگاه کردن به سبزه نشاط‌آوراست. (صحیفه‌الامام الرضا(ع)، ۷۲) امیر مؤمنان(ع) نیز فرمود: «وَ النَّظَرُ إِلَى‌الْخُضْرَةِ نُشْرَةٌ.»؛ نگاه کردن به سبزه مایهٔ شادابی، نشاط و حیات است. (عیون الاخبارالرضا(ع) ج۲، ۴۰)

با نگاهی تمدن‌سازی به این نوع احادیث یکی از لوازم و مؤلفه‌های معماری و طراحی شهر اسلامی که برای سلامت روانی جامعه اسلامی ضروری است، ایجاد فضاهای سرسبز در نقاط مختلف شهر اسلامی و فضای زندگی است؛ زیرا فضاهای سرسبز نقش اساسی در سلامت روحی و روانی انسان دارد و از آن طرف نشاط و آرامش روحی و روانی تأثیر قابل توجهی در کاهش گرایش‌های مجرمانه برجا می‌گذارد. از این‌رو، گیاهان، درختان وگل‌ها یکی از عناصر طبیعی محیط زیست اند و اثرات مثبت فراوانی در روح و اندام و

رشتهٔ زندگی آدمی دارند، تماشای گلبرگ‌های لطیف و خوش رنگ، غنچه‌های زیبا، شکوفه‌های دلربا و جذاب، انسان را غرق در شادی می‌کند و افسردگی و غم‌ها را از دل می‌زداید. بی‌جهت نبوده که در فرمایشات معصومان(ع) این همه تأکید روی فضای سرسبز شده است، فضای سبز باعث نشاط و شادابی انسان می‌شود، آن وقت معماری و شهرسازی که همراه با عناصر طبیعت باشد، می‌تواند نقش مهم در سلامت روحی و روانی و رفتار انسان داشته باشد.

۵. آراستگی و دل‌نوازی

محیط فیزیکی مسلمانان از نظر طراحی و ساخت مادی و شکلی باید از آراستگی و دل نوازی مناسب برخوردار باشد؛ زیرا آراستگی و دل‌نوازی ظاهر مکان‌ها تأثیر مثبت بر روح، روان و رفتار انسان دارد. در حدیثی از پیامبر گرامی اسلام(ص) آمده است: «**ابنوا مَساجِدَکُم جُمّا وَابنوا مَدائِنَکُم مُشَرَّفَةً**»؛ شهرهای تان را به‌لحاظ مکان و نمای زیبا به گونه‌ای بسازید که چشم نواز بوده و چشم انداز داشته باشد.» (الجامع الصغیر، ج۱، ۱۳) این ویژگی برای خانه و شهر اسلامی در واقع به تأثیرگذاری آراستگی و دل‌نوازی ساخت مکان‌ها بر روی شخصیت و رفتار انسان اشاره دارد. آراستگی ساختمان‌ها تأثیر مثبت بر انگیزه‌ها و رفتارهای انسان برجا می‌گذارد. جرم‌شناسان و روان‌شناسان نیز به این نتیجه رسیده‌اند که محلات و ساختمان‌های که از آراستگی ظاهری برخوردار هستند جرم در آن مکان‌ها کم‌تر اتفاق می‌افتد اما اگر خانه‌ها و محله‌های شهری از آراستگی مناسبی برخوردار نباشند، مجرمان را بسوی خود جلب می‌نماید. نظریه پنجره شکسته در همین رابطه تبیین شده است. این نظریه از یک زاویه عامل ایجاد موقعیت‌های پیش جنایی را مخروبه بودن و عدم آراستگی مکان‌ها و ساختمان‌ها می‌داند که مجرمان را به سمت خود می‌کشاند. بر اساس این مبنا اگر ظاهر مکان‌ها و محله‌ها و طراحی شهرهای اسلامی از نظر شکلی و مادی از کیفیت مناسب برخوردار نباشند، بنا به سفارش پیامبر گرامی اسلام(ص) از آراستگی و دل‌نوازی برخوردار نباشد، موقعیت‌ها و فرصت‌های مناسب برای رفتارهای نابهنجار در چنین فضای معماری فراهم می‌گردد.

به همین‌اساس کیفیت ظاهری مسکن خانواده نقش قابل توجهی در بزهکاری نوجوانان دارد. کیفیت مسکن مؤثر در بروز بیماری‌ها و نیز مؤثر در بزهکاری است. نتیجه تحقیقات جرم‌شناسان مبیّن این امر است که تأثیر کیفیت مسکن در بزهکاری چهار برابر بیش‌تر از تأثیر آن در بیماری است و حدود ۱۷٪ از بزهکاری و ۴٪ از بیماران در خانه‌های پست و کثیف زندگی می‌کرده‌اند. (سلاحی، ۱۳۹۱: ۱۵۰) آراستگی و دل‌نوازی مکان‌ها یکی از خواسته های فرهنگ معماری اسلامی است؛ زیرا زیبایی و آراستگی محیط در کاهش بزه دیدگی و مجرمان بالقوه بسیار مؤثر است و گرایش‌های مجرمانه را در اشخاص کاهش می‌دهد. (رحمت، پیشین: ۱۷۳) از این‌رو، در فضای شهر رسم تصاویر خلاف اخلاق عمومی روی دیوارها و ریختن آشغال روی خیابان و پیاده‌روها در یک محله، احساس انحطاط غیر قابل اصلاحی را القا می‌کند که در نتیجه آن برخی از ساکنان وادار می‌شوند محل را ترک کرده یا بی‌تفاوتی پیشه کنند. تحقیقات انجام شده ثابت کرده است که ساختمان‌های مسکونی سرقت نشده در مقایسه با ساختمان‌های مورد سرقت واقع شده، از ظاهر منظم‌تری برخوردار بوده‌اند. (محمد نسل، پیشین: ۲۲۷)

۶. روشنایی

استفاده از نور و روشنایی یکی از عناصر مهم معماری اسلامی است. به‌عبارت دیگر، برخورداری فضای زندگی از نور و روشنایی لازم و کافی یکی از لوازم ضروری معماری اسلامی است؛ زیرا روشنایی و نور کافی به‌صورت غریزی موجب احساس امنیت و کاهش ترس می‌شود. از سوی دیگر، نور وروشنایی خطر شناخته شدن ودستگیری را افزایش داده ومانع استفاده بزهکاران از اصل کمین و غافل‌گیری می‌شود. بر همین اساس می‌توان از طریق افزایش روشنایی جرم را از بسیاری مناطق جرم‌زا، کاهش داد. البته نور باید به‌گونه‌ای در حیاط و نقاط منزل به کار رود که باعث کشف حرکت‌ها و تحرکات افراد غریبه گردد و در واقع باید به بحث نظارت کمک کند. (رحمت پیشین: ۱۸۵) بنابراین، یکی از عوامل موثر در افزایش مراقبت، استفاده از نور و روشنایی است. ازاین‌رو، شایستهٔ است که جامعهٔ اسلامی با توجه به آموزه‌های دینی از روشن کردن خیابان‌ها و کوچه‌ها دریغ نورزند. (جواد آملی، پیشن: ۷۳۸)

امام صادق(ع) فرمود: «إِنَّ‌اللَّهَ يُحِبُّ الْجَمَالَ وَالتَّجَمُّلَ وَ يَكْرَهُ الْبُؤْسَ وَ التَّبَاؤُسَ فَإِنَّ‌اللَّهَ إِذَا أَنْعَمَ عَلَى عَبْدٍ نِعْمَةً أَحَبَّ أَنْ يَرَى عَلَيْهِ أَثَرَهَا قِيلَ كَيْفَ ذَلِكَ قَالَ يُنَظِّفُ ثَوْبَهُ وَ يُطَيِّبُ رِيحَهُ وَ يُجَصِّصُ دَارَهُ وَ يَكْنُسُ أَفْنِيَتَهُ حَتَّى إِنَّ السِّرَاجَ قَبْلَ مَغِيبِ الشَّمْسِ يَنْفِي الْفَقْرَ وَ يَزِيدُ فِي‌الرِّزْقِ»؛ خدا دوست می‌دارد نعمتی‌که به بندگانش داده آن را در محیط زندگی آنان مشاهده کند، پرسیدند: چگونه؟ فرمود: لباس پاکیزه و نظیف بپوشد، خود را خوش بو کند، خانه‌اش را گچ‌کاری کند، آستانهٔ خانه‌اش را بروبد، حتی اگر پیش از غروب چراغ‌ها را (درخانه‌ها و راه‌های تاریک) بیفروزد، این کارفقر را می‌زداید و روزی را می‌افزاید. (وسائل‌الشیعه، ج۵، ۷)

بنابراین، برخورداری فضای زندگی از روشنایی و نور کافی یکی از لوازم معماری اسلامی به‌حساب می‌آید. مسلمانان در استفاده از نور و روشنایی در فضای شهری و عمومی از همه ای مردم دنیا پیش‌گام و پیش‌قدم بوده‌اند. در زمانی‌که هیچ شهری اروپایی خیابان‌های شان چراغانی نبود اما بیش‌تر از شهرهای اسلامی چراغانی بود. خیابان آن‌ها سنگ‌فرش و دارای نظافت و زیبایی بودند در آن عصر «خیابان‌های لندن یک چراغ نداشتند و خیابان‌های پاریس چند قرن بعد صاف و هموار شدند» (عبدالستارعثمانی، ۱۳۷۶، ۱۸۷) روشنایی و فرش کردن خیابان‌ها را نیز می‌توان در چارچوب زیباسازی خیابان‌ها قرار داد که در شهرهای اسلامی اهمیت زیادی برای آن‌ها قایل می‌شدند. در این مورد شهرهای اسلامی توانستند گوی سبقت را از شهرهای اروپایی بربایند؛ زیرا «در زمانی‌که یک شخص می‌توانست با استفاده از روشنایی خیابان‌های شهر اسلامی مسافت ده کیلو متر را طی کند تا هفتصد سال بعد حتی یک چراغ در خیابان‌های لندن یافت نمی‌شد» در زمانی‌که شب‌ها حتی یک چراغ روشن در خیابان‌های شهر لندن وجود نداشت و در خیابان‌های شهر پاریس نیز حتی تا قرن‌ها بعد اثری از سنگ‌فرش به چشم نمی‌خورد، خیابانها ومعابر شهرهای اسلامی شبها روشن واکثرا سنگفرش شده بودند.» (همان، ۱۹۴)

از نظر جرم‌شناسی و روان‌شناسی نور مناسب به مردم کمک می‌کند که ببینند و دیده شوند. در واقع نور دو کار انجام می‌دهد؛ نخست این‌که به کسی‌که ناظر یک وضعیت است کمک می‌کند که واضح‌تر ببیند. این امر موجب می‌شود که با تقویت حس تحت

مراقبت بودن در افراد از ارتکاب جرم جلوگیری نماید. دوم این‌که مردم را تشویق می‌کند در محله‌های چراغانی بمانند زیرا رؤیت‌پذیری بیش‌تر مانع جرم می‌شود. آمار وقوع برخی جرایم نشان می‌دهد که ارتکاب آن جرایم در فصل زمستان بیش‌تر است. علت افزایش جرایم تا حدی به طول مدت تاریکی در این ماه‌ها بر می‌گردد. بنابراین، خیابان‌ها و فضای عمومی از روشنایی کافی برخوردار باشد، روشنایی محیط سبب کاهش جرایم می‌شود.

۷. حریم خصوصی و عمومی

طراحی بر اساس اصل رعایت حریم عمومی و خصوصی از مختصات معماری اسلامی است، قواعد فقهی و اخلاقی اسلام نقش اساسی در معماری و شهرسازی اسلام داشته است. یکی از مهم‌ترین اصل حقوقی و فقهی اسلامی رعایت حریم در ساخت و ساز است. طراحی تمام عناصر شهر اسلامی از بسیاری مشکلات اجتماعی جلوگیری می‌نماید. بنابراین، حریم بناها و عمل‌کردهای مختلف شهری در فقه اسلام برای این منظور تعریف شده است که اصول اخلاقی، بهداشتی و حقوقی در معماری اسلامی نمود داشته و بسترهای تعالی مسلمانان را فراهم سازد. فقه شیعه اهتمام خاصی به مباحث حریم داشته است. از نظر تحلیل حقوقی حریم در حکم ملک صاحب حریم است و تملک و تصرف در آن که منافی باشد با آن‌چه مقصود از حریم است، بدون اذن مالک صحیح نیست. در تعریف فقهی حریم بیان شده است: «حریم به جاهای نزدیک هرچیز گفته می‌شود و جایی‌که بهره بردن کامل از آن مورد نیاز باشد، مانند راه و مسیل آب و محل ریختن خاک و امثال آن.» (فاضل هرندی، ۱۳۷۶: ۱۸)

در طراحی و ساخت مکان‌های مختلف اعم از شخصی، عمومی و دولتی در قوانین اسلام، برای هرکدام از آن‌ها اندازه و حریم خاصی را در نظر گرفته‌اند و این تعیین حریم املاک در فرهنگ اسلام نقش اساسی در ایجاد نظم و انضباط و جلوگیری از بروز اختلافات شهری داشته است؛ زیرا معین کردن قلمرو مالکیت هرمکان از بروز بسیاری از اختلافات و نزاع‌ها جلوگیری می‌کند. یکی از امور مسلم در سیره پیامبر گرامی اسلام، اهتمام ایشان به رعایت حریم‌های شخصی انسان است. در طراحی و معماری خانه‌های مسلمانان تعیین حریم و محدوده مشخص برای ساختمان‌ها بسیار مهم است و این قانون احساس مالکیت

را در افراد تقویت می‌نماید و این حس را در انسان به‌وجود می‌آورد که هرکسی از قلمرو زندگی خود محافظت نماید و دیگران این حق را ندارند که به حریم خصوصی دیگران تجاوز نماید.

یکی از نظریاتی‌که در غرب توسط اسکار نیومن مطرح شده نظریه‌ای فضای قابل دفاع است. این نظریه بر این نکته تأکید می‌ورزد که طراحی ساختمان‌ها و مجتمع‌های مسکونی به‌گونه‌ای طراحی شده باشد که حداقل با حصار کشی مصنوعی حس مالکیت و احساس مسؤولیت را در افراد ساکن آن محله‌ها برانگیزد و این احساس مالکیت نقش اساسی در پیش‌گیری از جرم خواهد داشت.

یکی از پیامدهای مثبت رعایت حریم خصوصی و عمومی در معماری و ساخت و ساز شهری تقویت حس مالکیت است؛ تقویت حس مالکیت در مراقبت از فضای محیط زندگی و جلوگیری از جرم نقش بسزایی دارد. یکی از راهبردهای پیش‌گیری از طریق طراحی محیط، تقویت حس قلمروگرایی است، قلمروگرایی؛ به مفهوم ایجاد یا تقویت حس مالکیت در ساکنان یا کاربران مجاز اماکن و فضاها است به نحوی که بزهکاران یا کاربران غیرمجاز وجود آن را ادراک کرده و در ارتکاب جرم احساس محدودیت و احتیاط کند. (محمدنسل، پیشین: ۲۱۹)

اسلام اهمیت زیادی برای قلمروگرایی و حریم خصوصی و مالکیت افراد قایل شده است. نوع معماری و طراحی فضای پیرامون باید به نحوی باشد که در افراد و اهل آن، حس مالکیت ایجاد کند. تخصیص دادن و کوچک‌سازی تجهیزات و تأسیسات محیط پیرامون و تفکیک قلمروهای آن‌ها می‌تواند سبب مداخله و مشارکت بیش‌تر ساکنان محل در حفاظت و نگهداری از اماکن و سازه‌های موجود در این قلمروها و فضاهای شهری گردد. بر اساس عنصر قلمروگرایی، اسکار نیومن معتقد بود: با استفاده از حصارهای واقعی یا نمادین می‌توان محیط‌های مسکونی را به مناطق مختلفی تقسیم کرد و با استفاده از این تقسیم بندی ساکنان را کنترل نمود؛ چرا که این حصارها به‌طور ضمنی در ذهن سایر افراد این موضوع را ایجاد می‌کند که: «این محدوده من است» از سوی دیگر، از آن‌جایی‌که افراد

احساس تعلق و مالکیت نسبت به اموال و املاک خود دارند و ازآن‌ها محافظت می‌کنند، از این طریق می‌توان فرصت‌های بزهکاری را از بزهکاران گرفت.

۸. نظافت و پاکیزگی

پیامبر اکرم(ص) فرمود: «إن‌الله تعالی طیّب یحبّ الطیب، نظیف یحب النظافة ... فنظّفوا أفنیتکم»؛ خدا پاک است و پاکی را دوست دارد، پاکیزه است و پاکیزگی را دوست دارد؛ پس آستان زندگی خود را پاکیزه کنید.» (الجامع‌الصغیر، ج۱، ۲۶۷) در دین حنیف الهی از آلوده کردن راه، کوی، برزن و اماکن عمومی نهی شده است. چنان‌که امام کاظم(ع) فرمود: «تَوَقَّ ... وَ قَارِعَةَ الطَّرِیق»؛ از تخلّی در مسیر راه بپرهیزید. (تحف‌العقول، ۴۱۱) رسول خدا(ص) هم در بارهٔ پاکیزگی راه‌ها فرمود: «إعزلِ الأذی عن طریق‌المسلمین» (الجامع الصغیر، ج۱، ۱۷۴) مانع و خاشاک را از راه مسلمانان کنار بزن. در روایتی‌که از امام صادق(ع) نقل شد، امام به یکی دیگر از ویژگی‌های خانه‌ای مسلمانان اشاره می‌کند که فضای زندگی مسلمانان باید همراه با نظافت و پاکیزگی باشد. رسول خدا فرمود: «نظّفوا ساحاتکم»؛ حیاط و پیرامون خانه‌های تان را پاکیزه کنید. (موسوعه احادیث اهل‌البیت(ع)، ج۱۱، ۳۷۱) این فرمان رسول خدا همهٔ محیط زندگی انسان مانند: کوچه، محله، خیابان و مانند آن‌ها را دربر می گیرد. (جوادی آملی، پیشین: ۱۲۳) فضای معماری مسکونی و شهری از دیدگاه اسلام باید نظیف، پاکیزه، منظم، متعادل و دل‌نواز باشد و الا یکی از پیامدهای منفی بی‌نظافتی و عدم رعایت بهداشت در فضای مسکونی و شهری این است که روی اخلاق و رفتار انسان اثر گذاشته و موقعیت‌های پیش جنایی را افزایش می‌دهد. بر اساس این احادیث، فضای معماری و شهر اسلامی باید نظیف و پاکیزه باشد. نظافت فضای عمومی محیط زندگی نقش مهمی در کاهش بزهکاری دارد.

جرم‌شناسی محیطی یکی از ویژگی‌های محله‌های جرم خیز را محله‌های کثیف و غیر بهداشتی ذکر نموده است. بیش‌ترین رفتارهای نابهنجار و بزهکارانه در محله‌ها و محیط‌های اتفاق می‌افتد که از امکانات بهداشتی مناسبی برخوردار نمی‌باشد؛ ساختمان‌ها و محله‌های شهری که از کیفیت طراحی مناسب برخوردار نیستند مجرمان را در ارتکاب جرم در آن

مکان‌ها و محله‌ها تحریک و تشویق می‌نماید یا ساختمان‌های فرسوده و رها شده و یا خارج از بافت شهری، یا محله‌های کثیف و بی‌ریخت، همه‌ای این فاکتورها مجرمان را به رفتارهای مجرمانه تشویق و ترغیب می‌نماید.

اسلام اساسا دینی نظافت و پاکیزگی است. اسلام پیروانش را بسوی طهارت ظاهری و باطنی فرا می‌خواند. فضای شهری اسلامی هم از لحاظ محتوا و باطنی باید طاهر و پاک باشد و هم از لحاظ ظاهری و شکلی. همان‌گونه که طراحی شهر اسلامی با محوریت مسجد طهارت معنوی و محتوایی پیدا می‌کند از لحاظ شکلی و ظاهری هم باید طاهر و پاک باشد. همان‌گونه که میان جرم و کجروی با آلودگی باطنی همبستگی وجود دارد، میان جرم و کجروی با آلودگی ظاهری فضای زندگی انسان نیز همبستگی وجود دارد. در جرم شناسی محیط ثابت شده که جرم و جنایت در مکان‌های آلوده و کثیف بیش‌تر از مکان‌های تمیز و پاکیزه اتفاق می‌افتد. (کی‌نیا، پیشین: ۷۱۵) از این‌رو، محل‌ها و ساختمان‌هایی‌که از کیفیت ظاهری چشم‌نواز، زیبا و خوبی برخوردار نباشند، مانند محل‌ها و ساختمان‌های محقر، غیربهداشتی و...، بیش‌ترین حمایت را از رفتارهای بزهکارانه دارند.

۹. رنگ

معماری اسلامی ترکیبی از رنگ‌های شگفت انگیز است. در حقیقت معماری اسلامی معماری نور و رنگ است. در هنر معماری اسلامی از متغیرها و عناصری مانند رنگ، نور، اشکال هندسی و فرمول ریاضیات در راه متجلی ساختن ارزش‌های توحیدی به وفور استفاده شده است. معماران و هنرمندان مسلمان تلاش کردند که با این عناصر فضایی را خلق نمایند که فطریات انسان را بیدار نماید. معماری معنوی می‌خواهد اندیشه توحیدی را در فضای معماری تجسم ببخشد. به همین جهت معماران مسلمان برای تجلی اندیشه وحدت در آثار شان از ابزار گوناگون بهره گرفته اند. هیچ نماد و مظهری مانند نور و رنگ به وحدت الهی نزدیک نیست. بدین جهت است که هنرمندان اسلامی می‌کوشند تا در آن‌چه می‌آفرینند از این عامل به منتها حد ممکن بهره‌گیری کنند.

دنیای شگفت و وسیع رنگ‌ها دیدنی است. تا کنون سه‌صد هزار رنگ برای بشر شناخته شده است و دانشمندان در زمینهٔ رنگ شناسی و آثار و خواصش بحث‌ها و تحقیقات

مفصل کرده و خواص و تأثیرات انواع رنگ‌ها را روی احساس و فکر و روان انسان بیان کرده‌اند. (محدثی، ۱۳۸۶، ۴۰) رنگ یکی از جنبه‌های مهم زندگی شهر است. در حقیقت تصور دنیایی بدون رنگ برای هیچ یک از ما ممکن نیست. در محیط شهری رنگ را در همه جا می‌توان دید، در بدنه و نمای ساختمان‌ها، پوشش بام، کف‌سازی‌ها، مبلمان شهری، فضای سبز، خودروها و...، در جوامعی که رنگ‌های تیره و کدر غالب است، رفتار مردم در مقایسه با شهرهایی‌که در طراحی آن از رنگ‌های تند و شاد استفاده گردیده است، متفاوت است. (رحمت، پیشین: ۴۵) به همین جهت استفاده از رنگ‌های مناسب در تزئینات خانه‌ها و فضای شهری تأثیر خاصی بر روی روح، روان و رفتار انسان برجا می‌گذارد.

۹. ۱. آثار روانی رنگ‌ها

رنگ قرمز، محرک است و برای عصبی‌ها زیان‌آور، هنگام تغذیه اشتهاآوراست و ایجاد کنندهٔ سردرد است و گریهٔ شدید کودک را اگر زیاد نگاه کند باعث می‌شود. رنگ بنفش خواب‌آور است. رنگ سبز مفرّح است و عکس‌العمل تب را کم می‌کند، بهجت آور است و موجب برانگیخته شدن فکر است. رنگ آبی، تسکین دهندهٔ دردهای سرطانی است، برعکس رنگ قرمز که تشدید کننده است. اتاق‌های جراحی را باید رنگ آبی کرد. (پاک‌نژاد، ۱۳۸۴: ۲۷۸ ـ۲۸۰) در سوره بقره آیه ۶۹ به تأثیر رنگ اشاره شده است: «قال إنّه یقول إنها بقرهٔ صفراءفاقع لونها تسر الناظرین» گاو ماده‌ای باشد زرد یک دست که رنگ آن بینندگان را شاد و مسرور سازد. بر اساس این آیهٔ قرآنی رنگ تأثیرات خاصی بر روحیات، عواطف و احساسات انسان دارد

تأثیر روانی رنگ در احادیث معصومان(ع) نیز بیان شده است. در مراجعه به احادیث، به خصوص روایاتی‌که سیرهٔ پیامبر اسلام(ص) و امامان معصوم(ع) را نقل کرده است به نکات جالبی برمی‌خوریم. از جمله پیامبرگرامی اسلام(ص) قبای دیبای سبز رنگی داشت (سندس) و چون آن را می‌پوشید، رنگ سبز آن با سفیدی رنگ آن حضرت، نمایش جالبی داشت. (طباطبایی، ۱۳۹۲: ۱۲۰)

امام باقر(ع) در حدیثی به پوشیدن کفش زرد و تـأثیر مسرت بخش بودن دایمی آن سفارش می‌کند و به آیهٔ صفرا ... استدلال می‌کند (سفینه‌البحار، ج۲، ۴۲)

ائمه(ع) نماز خواندن در لباس سرخ سیر، یا رنگ زرد شده با عصفر یا زعفران را کراهت داشتند و از آن نهی می‌کردند. (وسائل‌الشیعه، ج۳، ۳۲۳) از دیدگاه عرفانی، رنگ‌ها، نقوش گیاهی و هندسی، نقش و نگارها، تقارن، تناسب، ترکیب بندی و تضاد رنگ‌ها، برآمده از مضمون و ایتی است که هنرمند معمار می‌خواسته با آن‌ها، حقایقی را ورای ظواهر نشان دهد. برای نمونه رنگ سبز، نماد نفس مطمئنه، رنگ زرد نماد جوانی، آبی نماد نفس امّاره و رنگ قرمز، نشان روح حیوانی است. از این‌رو، همواره در معماری مساجد از رنگ سبز که دربردارنده آن سه رنگ دیگر و بهترین نماد الوهیت و کمال است، استفاده شده است. در هنر معماری اسلامی از رنگ‌های خنک در تزئینات مساجد و مکان‌های مقدس استفاده شده؛ زیرا هنرمندان و معماران مسلمان متوجه تأثیرگذاری رنگ‌ها بر روی روحیات و رفتارهای انسان بوده است. این‌گونه رنگ‌آمیزی باعث آرامش روحی و روانی در انسان می‌شود. بنابراین، یکی از ویژگی‌های معماری اسلامی این است که در فضای معماری و شهری از رنگ‌های مناسب همراه با مضامین و محتوایی معنوی مانند شعرهای معنوی و آیات قرآنی نهایت استفاده را نموده است؛ زیرا رنگ‌ها همراه با محتوایی معنوی تأثیر فوق العاده بر روی روح، روان و رفتار انسان دارند و می‌توانند جلو گرایش‌ها و احساسات بزهکارانه را ازانسان سد نمایند.

۹. ۲. آثار رفتاری رنگ‌ها

روان‌شناسان پی‌برده‌اند که رنگ‌های مختلف و ازدحام جمعیت بر رفتار و هیجانات انسان تأثیر متفاوت می‌گذارند. به‌عنوان مثال احساس شلوغ بودند باعث پرخاش‌گری در فرد می‌شود و رنگ قرمز موجب میزان بالاتری از تهیج و انگیزش نسبت به رنگ‌های خنکی مانند سبز و آبی می‌شود. مطالعه دیگری نشان می‌دهد که افراد در راهروهایی‌که به رنگ قرمز یا نارنجی هستند، نسبت به افرادی که در راهروهایی با رنگ‌آمیزی خنک قرار می‌گیرند، سریع‌تر گام برمی دارند. مطالعه‌ای در زمینهٔ تأثیر رنگ بر رفتار نشان داده است که زندانی‌هایی که در زندان‌های صورتی رنگ محبوس هستند، نسبت به زندانی‌های دیگر کم‌تر باعث اغتشاش می‌شوند. (رحمت، پیشین: ۲۵)

نتیجه

باتوجه به مؤلفه‌ها و عناصر معماری اسلامی هرکدام از این عناصر تأثیر خاصی بر روی شخصیت، روحیات، گرایش‌ها و رفتارهای انسان دارد، بعضی از آن‌ها به‌صورت مستقیم و بلا واسطه روی رفتارهای انسان اثرگذار است و بعضی دیگر روی گرایش‌ها و احساسات انسان تأثیر مثبت گذاشته و با واسطه رفتارهای انسان را در جهت ارزش‌های الهی هدایت می‌نماید و به‌طور کلی فضای معماری اسلامی باعث آرامش روحی و روانی در انسان شده از این طریق گرایش‌ها و رفتارهای بزهکارانه را در افراد مستعد بزهکاری محدود می‌نماید. مؤلفه‌ها و عناصر معماری اسلامی از قبیل خانه وسیع، فضای سرسبز، آراستگی و دل‌نوازی معماری، نور و روشنایی کافی، نظافت مناطق شهری و رنگ آمیزی معماری اسلامی از جمله فاکتورهای است که نقش مهم در روحیات و گرایش‌ها و رفتارهای انسان دارند و زمینه رفتارهای مثبت را فراهم می‌آورند از جمله ایجاد همبستگی و تعاملات اجتماعی و مشارکت دادن مردم در مدیریت شهری دارد و بدین وسیله زمینه بروز جرایم شهری از فضای جامعه گرفته می‌شود.

فهرست منابع

قرآن کریم

۳۰. ابن شعبهٔ حرّانی، حسن بن علی، تحف‌العقول عن آل الرسول(ع)، تصحیح، علی‌اکبر غفاری، قم، مؤسسهٔ انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۶۳ش.

۳۱. پاک‌نژاد، سیدرضا، اولین دانشگاه و آخرین پیامبر، قم، دارالکتب اسلامیه، ۱۳۸۴

۳۲. جوادی آملی، عبدالله، مفاتیح‌الحیات، تحقیق و تنظیم؛ محمد فلاح‌زاده و دیگران، قم، اسراء، چاپ ۱۸۹، ۱۳۹۴.

۳۳. جعفری، محمدتقی، زیبایی و هنر از دیدگاه اسلام، تهران، مؤسسه تدوین و نشرآثار علامه جعفری، چاپ هشتم، ۱۳۹۲.

۳۴. سیوطی، عبدالرحمان بن ابی بکر، الجامع‌الصغیر فی احادیث البشیر النذیر، بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۱ق.

۳۵. خاک‌زند، مهدی، درآمدی بر معماری و شهرسازی از منظر قرآن، قم، مرکز ترجمه و نشر بین‌المللی المصطفی(ص)، ۱۳۹۴.

۳۶. رحمت، محمدرضا، پیش‌گیری از جرم از طریق معماری و شهرسازی: راهکارهای نوین پیش‌گیری از جرم، تهران، میزان، چاپ دوم، ۱۳۹۰.

۳۷. سلاحی، جعفر، اساس و مبانی جرم‌شناسی، تهران، جاودانه، جنگل، چاپ سوم، ۱۳۹۱.

۳۸. شعیری، محمدبن محمدبن حیدر، جامع الأخبار، قم، شریف رضی، چاپ دوم، ۱۳۶۳ش.

۳۹. صدوق، محمدبن علی بابویه قمی، عیون أخبارالرضا(ع)، تصحیح: سیدمهدی حسینی لاجوردی، تهران، جهان، ۱۳۷۸ق.

۴۰. _____، الخصال، تصحیح: علی‌اکبر غفاری، قم، انتشارات جامعهٔ مدرسین، چاپ دوم، ۱۴۰۳ق.

۴۱. صفاری، علی، کونانی، سلمانی، درآمدی بر جغرافیایی جنایی، تهران، مجد، ۱۳۹۲

۴۲. طبرسی، حسن بن فضل بن حسن، مکارم‌الأخلاق، قم، شریف رضی، چاپ چهارم، ۱۴۱۲ق.

۴۳. طریحی، فخرالدین، مجمع‌البحرین، تصحیح، سید احمد حسینی، تهران، کتاب فروشی مرتضوی، چاپ سوم، ۱۳۷۵ش.

۴۴. طوسی، محمدبن حسن، الأمالی، قم، دارالثقافه، ۱۴۱۴ق.
۴۵. _____، کتاب الغیبه للحجه، تصحیح و تحقیق، عبادالله تهرانی و علی احمد ناصح، قم، دارالمعارف الاسلامیه، ۱۴۱۱ق.
۴۶. طباطبایی، محمد حسین، المیزان، ترجمه سید محمدباقرموسوی همدانی،قم، دارالعلم، [بی‌تا].
۴۷. _____، سنن النبی، تهران: اسلامیه ۱۳۹۲
۴۸. عامری سیاهویی، حمید رضا، نقش معماری در پیش‌گیری از جرم، تهران مجد، ۱۳۸۷
۴۹. عثمان، محمد عبدالستار، مدینه اسلامی، ترجمه علی چراغی، تهران، چاپخانه سپهر، چاپ اول، ۱۳۷۶.
۵۰. علیخانی، علی، جرم‌شناسی محیطی: شناخت و روش، تهران، دانشکده اطلاعات چاپ اول، ۱۳۹۳.
۵۱. فیض،علیرضا، مقارنه و تطبیق در حقوق جزای عمومی اسلام، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ هفتم، ۱۳۸۵.
۵۲. فاضل هرندی، محی‌الدین، حریم در فقه شیعه، قم، دفتر تبلیغات، ۱۳۷۶
۵۳. قاضی نعمان، نعمان بن محمد تمیمی، دعائم الإسلام، مصر، دارالمعارف، چاپ دوم، ۱۳۸۵.
۵۴. کلینی، محمدبن یعقوب، الکافی، قم، دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، ۱۳۶۵.
۵۵. کی‌نیا، مهدی، مبانی جرم‌شناسی، تهران، انتشارات دانشگاه، تهران، ۱۳۷۳.
۵۶. کامیار، غلامرضا، حقوق شهری و شهرسازی، تهران، مجد، چاپ چهارم، ۱۳۸۹.
۵۷. محمد نسل، غلامرضا، کلیات پیش‌گیری از جرم، تهران، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۹۳.
۵۸. موسوی گیلانی، سیدرضی، درآمد بر روش‌شناسی هنر اسلامی، قم، نشر ادیان و انتشارات مدرسه اسلامی هنر، چاپ اول،۱۳۹۰.
۵۹. معماریان، غلام‌حسین، سیری در مبانی نظری معماری، تهران: سروش دانش، چاپ اول، ۱۳۸۴.
۶۰. محدثی، جواد، هنر دینی، واکاوی هنر در قلمرو مکتب، قم: مؤسسه بوستان کتاب،چاپ چهارم، ۱۳۸۶.

۶۱. نجفی، شیخ هادی، موسوعه احادیث اهل‌البیت(ع)، بیروت، داراحیاء التراث العربی، ۱۴۲۳ق.
۶۲. نقره‌کار، عبدالحمید، برداشتی از حکمت اسلامی در هنر و معماری، تهران، کتاب فکرنو، چاپ دوم، ۱۳۹۵.
۶۳. نصر، حسین، راز و رمز هنر دینی: مقالات ارایه شده در اولین کنفرانس بین‌المللی هنر دینی، تهران، سروش، چاپ دوم، ۱۳۸۰.
۶۴. نقی‌زاده، محمد، مبانی هنر دینی در فرهنگ اسلامی، تهران، نشر فرهنگ اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۸۷.
۶۵. نوروزی، نادر و نصیری سقرلو، اقلیمه، نقش سبک زندگی در پیش‌گیری از جرم، تهران، مجد، ۱۳۹۴
۶۶. نجفی ابرندآبادی، علی‌حسین، دانش‌نامه جرم‌شناسی، ۱۳۹۰
۶۷. وروایی، اکبر و سهرابی، منوچهر، پیش‌گیری از جرم با رویکرد خود کنترلی از منظر عرفان اسلامی– ایرانی، تهران، آریاد، ۱۳۹۵.
۶۸. همیلتون، ملکم، جامعه شناسی دین، ترجمه، محسن ثلاثی، نشر ثالث، ۱۳۹۹.